

dií dějin umění. Ta nelze redukovat pouze na tolik skloňované „znovuobjevování umělkyní“. Autoři a autorky se zabývají obecněji pojatou uměleckou identitou, která může být determinovaná nejen odlišnou genderovou zkušeností, ale také odlišnou sexuální identitou (gay identita) či společenským postojem (dandy). Nepátrají pouze po chybějících částech uměleckého světa, ale hledají také prostor, ve kterém se mlčící menšina realizovala (ženské salóny a společenský život). Neomezují se jen na dosazování jmen na bílá místa v učebnicích dějin umění, ale pouštějí se do odvážných reinterpretací uměleckých děl (ženy v díle a životě...). Uměleckou tvorbu zkoumají prizmatem novodobých teorií (queer teorie), aplikují komparace, odvozují korelace a mají ambici přepsat stávající dějiny umění. Právě takovou směsicí perspektiv, metod a témat sborník *Gender a umění 19. století* skutečně odráží.

Text Zuzany Schreiberové³ zaměřený na jednu z hlavních překážek prosazování žen v umění, absenci oficiálního uměleckého vzdělání, je klasickou historicko-analytickou prací genderového diskursu. Už proto, že se zaměřuje na české prostředí, nepředstavuje pouhý přepis či kompilát zahraniční literatury.⁴ Na druhou stranu však nevyužívá plně potenciálu, které téma nabízí. Poněkud nešťastně zvolený titul práce může vést čtenáře k zavádějícím očekáváním. Vedle výčtu rozdílů mezi genderovou situací na českých a zahraničních školách bych očekávala alespoň naznačení možných příčin akademického konzervatismu v habsburské monarchii. V takovém případě by bylo možné rozpracovat širěji koncept uměleckého diletantismu (s. 4) – jeho podobu a konsekvence – který se studijními možnostmi žen souvisí velice úzce a kontaminoval společenské smýšlení o ženské tvorbě natolik, že dalece přesáhl hranice své doby.

Autorka jinak uvádí řadu nosných témat, která by si zasloužila více prostoru a vlastní rozbor. Není například možné nalézt paralelu mezi pozicí univerzitních hospiterek (s. 4) a středověkých tovaryšů? Nejedná se v obou případech o dosažení náležitého vzdělání, ovšem bez práva na jeho oficiální stvrzení? Jak definovaly „dobové schema-

tismy“ 19. století (s. 4), kdo je a kdo není profesionálním umělcem? Proč zaostávalo otevírání uměleckých škol ženám za ostatními vzdělávacími institucemi (lékařskými, právníckými) u nás i ve světě? Svým rozsahem pochopitelně nemohla práce Zuzany Schreiberové zodpovědět všechny otázky.

Příspěvek s názvem „Percepce gay identity v akademickém umění 19. století“ (s. 8–18) Ladislava Zikmunda slibuje vržení světla na jeden z temných koutů Pandořiny skříňky dějin umění, na skrytý homoerotický podtext akademické umělecké tvorby 19. století. I přes zdánlivě vymezující úvod však není od samého počátku zřejmé, čím se bude autor v příspěvku konkrétně zabývat. Tvorbou homosexuálně orientovaných umělců, nebo homoerotickou interpretací tradičně vykládaných děl? Definice umění jako sféry „homoeroticky ovlivněné [...] ještě více zaměřené na mužský, gay homoerotický prvek“ (s. 9) na srozumitelnosti nepřidává, stejně jako nepřilíš jasné členění příspěvku. Po nevyváženě obsáhlém úvodu následuje kapitola věnovaná Winckelmannovi, k jehož osobě však chybí jakákoliv biografická data včetně křestního jména. Ve třetí a poslední části je naznačena jistá geografická kontinuita (od Francie, přes Británii, k nám) autorova postupu, ta však bohužel opět nijak výrazně nepřispívá k vykreslení představy o tom, jak vypadala percepce gay identity v akademickém umění 19. století.

Ačkoliv je nesporné, že Ladislav Zikmund se orientuje v tématu, které si zvolil, jeho sdělení se ztrácí v neuspořádané záplavě jmen a pojmů. Nade všemi vyniká informace o přetrvávajícím vlivu antiky na všechna následující století, naznačeny jsou některé kontexty, ve kterých lze homoerotické prvky vysledovat (nevinná mladistvá čistota a dokonalost, erotická až dandyovská nespoutanost zralého muže, spojení krásy s vítězstvím, motiv přírody a přirozenosti, náboženský kontext apod.). Domnívám se, že právě podél těchto významových celků by bylo možné vystavět soudržnější konstrukci.

Celodenní workshop poukázal na proměny trhu práce, které mohou v různých směrech a s různými dopady ovlivňovat soukromý život lidí, možnosti kombinace pracovních, osobních a rodinných závazků, a naznačil tak, že ryze individuální zvládání tohoto problému není a nemůže být vždy zcela efektivní, pokud je systém společnosti nastaven jen a pouze na udílení priority a jednostranné respektování sféry placené práce.

ŽENSKÉ ORGANIZACE A FEMINISTICKÉ HNUTÍ VE SVĚTLE DIVERZITY / Kateřina Pulkrábková, Šárka Soudková

Ve dnech 10.–13. června 2008 se v Praze uskutečnil doktorandský kurs pořádaný v rámci projektu 6. rámcového programu Evropské komise „*Gendered Citizenship in a Multicultural Context: The Impact of Women's Movements*“ (FEMCIT) Researching Gendered Citizenship and Women's movement in Multicultural Europe. V příjemném prostředí Lannovy vily v pražských Dejvicích se setkaly doktorandky a lektorky z celé Evropy, aby sdílely své poznatky a zkušenosti v oblasti výzkumu ženských organizací, feministického hnutí a forem občanství v evropských zemích zapojených do mezinárodního projektu FEMCIT. Tento projekt zkoumá měnící se pojetí, formy a praxe občanství v diverzifikujícím se multikulturním evropském prostředí. Středem zájmu projektu je analýza požadavků ženských organizací a občanských skupin, které problematizují současný status quo ve společenských vztazích charakterizovaných nerovnostmi na základě genderu, etnické příslušnosti, národnosti, geografického rozdělení, věku, sexuality atd. Cílem výzkumného projektu je posílení genderové rovnosti na základě porozumění tomu, jakým způsobem reflektují pojetí a praxe občanství genderové, etnické a národnostní skupiny a jak se tato pojetí a praxe promítají či nepromítají do formulací a implementací sociálních politik.

Přínos dalšího příspěvku Zuzany Schreiberové „Salóny a společenský život v Čechách devatenáctého století“ (s. 18–24) je možné posuzovat zejména v oblasti metodologie. Představuje historickou analýzu z pohledu tzv. dějin každodennosti. Tento nový obor historiografické práce odklání svou pozornost od anonymních struktur, aby věnoval prostor „mlčícím masám“. Jedná se tak vlastně o jakousi „mikrohistorii“, která se nevyhýbá subjektivním popisům životní zkušenosti se světem.⁵

Literární salóny 19. století představovaly právě takový historiky zatvrzele přehlížený mikrosvět. Snad proto, že se jednalo o „institute veskrze matriarchální, kde ženy hrají prim“ (s. 19) a neměly tak z tradiční patriarchální perspektivy badatelům co říci. Ještě zajímavější je však skutečnost, že ani intelektuální povaha salónů, ani výše uvedená citace neplatily pro český salón, ale pouze pro zahraniční. Jak autorka uvádí „[...] v době osvícenství, nacházíme v českých zemích jen málo salónů, z nichž žádný nebyl veden dámou. Tato oblast společenského života zůstala ženám uzavřena. [...] hlavou českého salónu stále zůstává muž.“ (s. 20). Jako hlavní příčiny absence žen v českém salónním prostředí uvádí autorka nepřetržitá těhotenství českých žen a názorovou odlišnost českého prostředí například od francouzského a jejich nevalnou úroveň přičítá zejména dobovým limitům českého jazyka (s. 21). „Salónní kultura v Čechách totiž postupně devalvovala až do podoby kávových společností“ (s. 21), kterým vévodily pomlouvačné klepy a ženské hašteření. Alespoň tak kritizuje české salónní dýchánky sama Božena Němcová (s. 22), nestorka české kultury. V druhé části příspěvku přesouvá autorka svou pozornost k širší sféře společenského života. Tou manifestuje, že duševní potenciál českých žen nebyl zdaleka tak zanedbatelný, jak by se mohlo podle stavu českých literárních salónů zdát (s. 22). Práci uzavírá stručný exkurs dějinami módy a odívání 19. století. Ačkoliv vytyčení cíle příspěvku, tak jak jej autorka prezentuje v samotném závě-

ru práce, by patřilo spíše na začátek, jeho hlavní body se jí naplnit podařilo.

Informativní hodnota dalšího příspěvku Ladislava Zikmunda „Mezi reprezentací a intimitou. Poznámky k ideji a vybavení ženského salónu 19. století“ (s. 24–30) je nepopíratelná. Co však poněkud zaostává, je vymezení pracovního záměru. Absentuje jasně definovaný cíl, který by měl zřetelnou souvislost k zastřešujícímu tématu sborníku (gender a umění). Text se prezentuje jako volné pokračování, ba dokonce jako završení práce předešlé, ta však byla vystavěna zejména na metodologické informaci. Přitom obsahová linie Zikmundova textu je poměrně dobře patrná. Opírá se o zrcadlení významové vrstvy femininního ducha ve vybavení a využívání salónů a o vývoj salónního designérství (s. 25).

V úvodu autor upozorňuje na důležitou skutečnost, jež Schreiberová opomněla. Píše, že „ženy byly majordomkami, avšak jejich výsadní role byla podřízena poměrně jednoznačným společenským regulím. Byli to koneckonců muži, kteří sem přicházeli diskutovat, debatovat, scházet se.“ (s. 25) Jakkoliv byl salón ženským světem, stále pevně vězel uvnitř mužského kosmu a točil se kolem osy mužských pravidel. Účast žen na společenském životě nebyla tedy ani na poli soukromých aktivit, které jediné skýtaly jistou volnost a seberealizaci, nikdy zcela rovnocenná. Přesto se alespoň neveřejná sféra stala ženám arénou uměleckého sebevyjádření. Plně bylo do ženských rukou vloženo navrhování nejprve interiéru salónů, později i mužských prostorů a exteriérů – zahrad, parků apod. (s. 26–27). V aktivní malířské rovině skýtal salónní život ženám nejen vhodné zázemí, ale i bohatou a akceptovanou paletu námětů (s. 28). Významnou část věnuje autorka sběratelství (porcelánu, keramiky a kameniny) (s. 27–28), které bylo také součástí interiérového designérství a kultury pití kávy a čaje (s. 28), jež se však tématu týkají pouze okrajově. Poslední odstavce příspěvku odhalují, jak definovaná role ženy ovlivňovala využití salónů, konkrétně v oblasti hygieny a hudby (s. 29).

Jedním z cílů kursu bylo seznámit začínající výzkumnice z evropských zemí s praxí a teorií, která se k tomuto tématu váže v jednotlivých zemích, což bylo zprostředkováno podnětnými přednáškami osmi lektorek. Po jednotlivých lekcích následovala vždy diskuse, která umožnila konfrontaci pohledů na danou problematiku a porovnání perspektiv vědkyň z jednotlivých zemí.

Po celou dobu kursu probíhaly také diskuse nad příspěvky jednotlivých účastnic rozdělených podle zaměření příspěvků do tří pracovních skupin, vedených dvěma či třemi lektorkami, což umožnilo hlubší debaty nad vznikajícími projekty a zapojení všech přítomných. Účastnice workshopu měly možnost seznámit se s dosavadní prací svých kolegyň – doktorandek, získat konstruktivní reflexi své práce a diskutovat o aktuálních problémech s realizací výzkumů v mezinárodním kontextu.

Ženské hnutí a výzkum

První den, který byl ve znamení teoretického přístupu ke zkoumání ženského hnutí, jsme měly možnost vyslechnout přednášku Solveig Bergman (Nordic Institute for Women's Studies and Gender Research) zaměřenou na problematiku zkoumání ženských organizací a feministického hnutí v západoevropském kontextu. Její hlavní tezí byl předpoklad, že nelze hovořit pouze o jednom ženském hnutí či jednom feminismu, ale musíme přijmout realitu mnoha ženských hnutí, v teoretickém zázemí pak feminismů, ke kterým se vztahujeme. V praxi můžeme hovořit o snaze otevřít se širšímu vymezení (či chcete-li definování) významu toho, co a jak zahrnujeme do rámce ženského hnutí. Součástí takového přístupu je i nutná reflexe pozice výzkumníka v kvalitativním výzkumu označovaná jako metodologická reflexivita. Za klíčovou pro výzkum v dané oblasti považuje Bergman komparaci, a to jak ve smyslu metodologickém, tak lokálně-obsahovém. Hovořila především o mezinárodní komparaci při zkoumání ženských organizací, ženského hnutí a feminismů v současné společnosti.

Text Barbary Kolečkové plně dostává tomu, co slibuje ve svém titulu.⁶ Představuje čtenáři francouzského modernistického malíře Eduarda Maneta, tu část jeho života a tvorby, ve které hrají hlavní roli ženy – ženy jako milenky, múzy, objekty obdivu, modelky, inspirace. Ve svém exkursu Manetovým uměleckým světem poodhaluje řadu skutečností, jež skýtají bohatý potenciál k další badatelské práci. Při zasazování do historických kulís Paříže naráží autorka například na fenomén prolínání života ulice⁷ s životem vyšších kruhů (s. 30–31), což mělo ve své době jistě řadu zajímavých konsekvencí. Dotýká se také Manetova „antiakademismu“,⁸ který však ve světle jeho úspěšného proniknutí do zarytého konzervativního salónu vyžaduje hlubší vysvětlení (s. 31).

S rozvojem Paříže jako „města rozkoše“ se objevila třída žen, které byly jejími „zprostředkovatelkami“, žena se stala novou tváří metropole (s. 31). Hýřivý život a jeho nositelky se záhy dostaly do centra umělecké, a tedy i Manetovy pozornosti. Tento vliv se projevil v jeho největších dílech – Olympie (s. 31), Nana (s. 32) či Bar ve Folies-Bergère (s. 33), která reflektují vzkvétající obchod s „prodejnou láskou“. Mohou být interpretována jednak jako šířavá kritika měšťanského pokrytectví, jednak jako revoluční vyobrazení žen, světských „hrdinek“,⁹ které jsou vyzývavé, emancipované (sic!), pohrdající zákazníkem-mužem. V Manetově tvorbě také převládal námět dvojic, který vyúsťuje v obrazy plné napětí, jež svádí k psychologickým výkladům (s. 32–33). Vedle ryze ženského světa – žena při rituálu oblékání a ranní toalety (s. 32, 33) – zobrazoval Manet ženu také v mužském prostředí městských podniků (s. 33).

Manetova pokrokovost (měřena dobovými kritérii) se v určitém smyslu zrcadlí i v jeho osobním životě, v němž zaujímal důležitá postavení malířka Berthe Morisot, později manželka jeho bratra Eugèna (s. 34). Ač byla Manetova tvorba ve své epoše netypická a „Manetovy ženy se staly

ikonou moderního malířství“ (s. 34), vězelo jeho dílo stále ještě pevně v genderových konvencích.

Příspěvek Adély Foldynové¹⁰ svým tématem dokládá možnou šíři chápání pojmu genderových studií ve spojitosti s uměním. Představuje fenomén dandyho jako obrazu sebe sama, jako personifikované umělecké dílo. Dílo, jehož existence je podmíněna přítomností publika (s. 37), dílo, které necharakterizují pouze „barvy“, ale také originalita (s. 36). Dandismus představuje životní styl, dandy je inspirací, ne umělcem v pravém slova smyslu, píše autorka a odhaluje tak nepravou podstatu dandismu takových uměleckých osobností, jakými byly např. Oskar Wilde či Honoré de Balzac na sklonku svého života (s. 38), neboť „právě ten, kdo je pravý dandy, je právě a jenom dandy“ (s. 38).

Právě negativní vymezení dandismu (dandy není gentleman, není umělec, není otrokem módy apod.) mě vede k otázce, jak by bylo možné vymezit tento fenomén vůči narcismu, egoismu či modernímu pojmu metrosexualismu. Definice dandyho Adély Foldynové je vyčerpávající, popisuje jej z formalistního i ideového hlediska jako nihilistu, „pomíjivé nekonceptuální dílo“ (s. 37), jako mýtus dokonalosti, který nenese žádný skrytý význam. Z podstaty své existence, kdy ze všech sil usiluje o vítězství nad přírodou (s. 38), se z dandyho stává věc, komodita k obdivu, druh dekorativního umění. Ačkoliv je popisovaný jev z genderového hlediska poněkud indiferentní, již pro své kvalitní zpracování si své místo ve sborníku zaslouží.

Filip Jakš pak v úvodu ke „Zrození dekadentního obrazu ženy očima Nietzscheho“ (s. 41–46) vymezuje dekadenci jako alternativu k mainstreamu, charakterizovanou emotivností a neúčelností (s. 42), přibližuje zrod dekadence (s. 43) a její předchůdce (s. 42), a uvádí tak čtenáře do kontextu nezbytného pro další vyprávění. Podtitulem „Nietzscheho okem“ se slibuje autor konečně věnovat Nietzscheho interpretacím dekadentního obrazu ženy. Čtenář se ihned do-

Druhý den byl tematicky zaměřen právě na význam komparativního výzkumu. Joyce Outshoorn (Leiden University) ve své přednášce zdůraznila význam komparace ve smyslu vysvětlování podobností a rozdílů při hledání odpovědi na otázky, proč jsou v některých zemích četná feministická hnutí a v jiných téměř žádná a proč v některých zemích ženské a feministické organizace výborně spolupracují s lokálními strukturami a jinde jen velmi těžko nebo vůbec ne. Při studiu těchto fenoménů můžeme podle Outshoorn úspěšně aplikovat několik druhů analytického výzkumu, z nichž každý má své výhody a zároveň úskalí. Dosud nejoblíbenějším a nejvděčnějším způsobem jsou národní případové studie, které poskytují množství relevantních dat, nicméně narážejí na své limity plynoucí z uplatnění metodologického nacionalismu a problému reprezentativity. Sledování jednoho fenoménu prostřednictvím kvalitativní skupinové komparace více zemí přináší nesporně ucelenější pohled na problematiku i větší množství cenných informací. Problémem tohoto typu výzkumů jsou ale nejen kulturní a jazykové bariéry, ale také vlastní pozice a postoje, z nichž jako výzkumníci vycházíme a které nám často brání pochopit kulturně odlišnou situaci. Může se tak snadno stát, že námi zvolené proměnné nebudou pro vybrané země vůbec relevantní. Poslední možností je zaměřit se na studium nadnárodních ženských organizací, kterých se v poslední době objevuje stále více. Při všech typech výzkumu je třeba klást hlavní důraz na vhodné zvolení analytických kategorií.

Drude Dahlerup (University of Stockholm) přednesla tezi, že nemůžeme studovat feminismy (jako-ismy) ani ženská hnutí, natož jejich vlny či odlišné podoby, pokud nenajdeme nějaký společný základ, který by byl pro feminismus jako hnutí (s tradicí několika desítek let) obecně platný. Existuje několik postupů a způsobů, pomocí nichž můžeme takový společný základ najít. Je to buď sledování organizační kontinuity organizací, které existují delší dobu, nebo nalezení způsobu, jakým se mladší hnutí identifikují se starším hnutím (jak se vůči němu vymezují). Dahlerup ale argumentovala nutností nalézt a definovat ideologic-

zvídá zásadní informaci, že v dekadentních představách je pozice ženy inverzní: „[žena se] stává silnější než muž a nemusí se podřizovat pravidlům společnosti“ (s. 44). Prvním symbolickým významem, který Nietzsche identifikuje, je utěšující žena podmaňující si muže (s. 44–45). Dekadentní zobrazování však nepostrádá ani ženu svůdnou a přitažlivou (s. 45), ba dokonce odhaluje dívčí erotickou nevinnost (s. 45), neobává se znázornit ženu nemocnou a umírající (s. 45) a téměř kacířsky i ženu na kříži (s. 46).

V některých pasážích jakoby se Nietzscheho oči poněkud vytrácely. V závěru se však navrácí se sžíravou kritikou dekadentních postojů. Ty hodnotí z pozice metafyzické jako umění prázdné vášnivosti a z pozice rousseauovské (umělcovy vášně by neměly být samotným podnětem k vyjádření, pouze prostředkem) (s. 46). Tento kritický postoj však sám autor relativizuje, když píše, že „[...] k vytvoření zmíněných děl vedly [dekadentní umělce] ty samé myšlenky a pocity, jako byly ty Nietzscheho“ (s. 46). Autorův zájem se v průběhu celého textu přelívá od striktně filosofického, přes kunsthistorický po genderový. Téma ženy pak působí ústředně pouze zdánlivě a ve výsledném dojmu zůstává na samém okraji, vytlačeno zaujetím pro dekadentní postoje v umělecké sféře.

Bez ohledu na míru předchozí kritičnosti k jednotlivým příspěvkům lze nahlížet na celý sborník v pozitivním světle. Ač to zní jako klišé, autoři sborníku si vytyčili neskromný cíl, tištěná podoba knihy však dokazuje, že jej realizovali cílevědomě. Netvrdím, že se nad nedostatky mají přivírat oči jen proto, že se jedná o aktivitu studentskou, i studentská tvorba by měla mít ambice účastnit se první ligy. Na druhou stranu pohyb na hřišti, jehož terén je poodhalen pouze zčásti, sám o sobě brání dosažení excelentních výsledků hned v prvním zápase.

Poznámky

1 Více na internetových stránkách projektu www.obrazar.com. Jedná se již o několikátou úspěšně završenou akci. Jedním z hlavních realizátorů projektu je Ladislav Zikmund, student Ústavu dějin křesťanského umění na Kato­lické teologické fakultě UK v Praze.

2 Na Západě sice můžeme o vývoji genderových studií mluvit v řádu desítek let, co to však je v porovnání s dobou ustavování ostatních myšlenkových systémů, které spadají pod označení humanitní (filosofie, politologie, komparativní vědy, sociologie apod. I takové relativně nové humanitní směry jako například antropologie či environmentalistika sahají svými kořeny do vzdálenější minulosti).

3 „Porovnání studijních možností malířek v Čechách a ve Francii v druhé polovině 19. století“ (s. 3–8).

4 Na dané téma lze najít řadu zahraničních publikací, viz např. Chadwick, W. 1992. *Women, Art, and Society*. London: Thames & Hudson Ltd.; Reckitt, H. 2001. *Art and Feminism*. London: Phaidon Press Limited; Lippard, L. 1976. *From the Center*. New York: E. P. Dutton; Perry, G. 1999. *Gender and Art*. New Haven, London: Yale University Press atd.

5 Viz např. díla Richarda van Dülmena, více k obsahu dějin každodennosti např. van Dülmen, R. 1995. *Kultura a každodenní život v raném novověku*. Praha: Argo.

6 „Ženy v díle a životě Eduarda Maneta“ (s. 30–34).

7 Tam patří noční život se svými kavárnami, divadly, bary, život chudiny, umění avantgardy, ale i prostituce.

8 Manet „[...] dokonce pohrdal tím, co současná Paříž považovala za umění“ (s. 31).

9 Nebo „anti-hrdinek“, viz Nochlin, L. 1990. „The great anti-heroine: the fallen women.“ In: *Realism*. London: Penguin Books, s. 199–206.

10 „Dandy jako umělec i umělecké dílo“ (s. 35–41).

kou kontinuitu hnutí, kterou spatřuje ve zpochybnění současného společenského opresivního řádu. Dahlerup nás také zevrubně seznámila s výsledky svého výzkumu týkajícího se genderových volebních kvót, jehož nejzajímavějším zjištěním je skutečnost, že na sledovanou kategorii uplatnění volebních kvót nemá kategorie rozvinutosti země (tradiční rozlišování na rozvojové a vyspělé státy) žádný vliv, respektive nelze zde vysledovat žádnou souvislost. Za klíčové pro studium ženské otázky označila studium vztahu ženských organizací, feministického hnutí a politické reprezentace jako tři nezávislých oblastí, které se vzájemně významně ovlivňují.

Multikulturní feminismus

Třetí den byl zaměřen na studium multikulturních a jiných odlišností. Line Nyhagen Predelli (University of Loughborough) hovořila o vztahu multikulturalismu, občanství a náboženství k problematice genderových vztahů ve společnosti. Ve vztahu k multikulturalismu označila za klíčový úkol vypořádat se s potenciálními praktickými konflikty mezi genderovou rovností a poskytováním skupinových práv kulturním či náboženským minoritám. Vzhledem k problematické interakci mezi moderními socioekonomickými vzorci a skutečností, že některé kulturní či náboženské skupiny ahistoricky konstruuji svou identitu na základě odkazu na patriarchální společenský řád, je velmi složité zajistit svobodnou volbu žen. Jak ale zdůraznila, asimilace nejenže není řešením, ale navíc prohlubuje konflikty mezi minoritou a majoritou. Cílem multikulturního přístupu by přitom současně nemělo být stanovování odlišných práv pro ženy z minorit a pro ženy z majority. Řešením rovněž není potlačování kulturních specifík a nezávislosti kulturních či náboženských menšin jako takových. Je potřeba spíše dosáhnout toho, aby ženy z těchto skupin

ČESKÁ POPULACE V KONTEXTU VZÁJEMNÉHO PROLÍNÁNÍ DVOU SFÉR /

JANA HAMPEJSOVÁ

DUDOVÁ, R. (ED.), HASTRMANOVÁ, Š., HAŠKOVÁ, H., MAŘÍKOVÁ, H., VÍZNEROVÁ, H., VOHLÍDALOVÁ, M. 2007. *SOUVISLOSTI PROMĚN PRACOVNÍHO TRHU A SOUKROMÉHO, RODINNÉHO A PARTNERSKÉHO ŽIVOTA. SOCIOLOGICKÉ STUDIE/SOCIOLOGICAL STUDIES*. PRAHA: SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, V. V. I.

Publikace *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*, kterou vypracovaly badatelky oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu Akademie věd České republiky, v. v. i., odpovídá na řadu otázek týkajících se změn forem společenského života po roce 1989, zejména z genderové perspektivy. Jedná se o sociologickou studii analyzující proměny českého trhu práce a současně s ním úzce provázaného soukromého života obyvatel České republiky. Studie představuje teoretický základ společně s empirickými zjištěními vycházejícími z kvantitativního výzkumu zahrnujícího celkem 5510 respondentek a respondentů ve věku 25–54 let.

Jak již sám název napovídá, publikace se soustředí na souvislosti proměn dvou sfér – veřejné a soukromé – s ohledem na to, že pokud dochází ke změnám v jedné z těchto sfér, mají tyto změny zákonitě dopad také na sféru druhou. Teoretický přístup autorek této studie se soustředí na vzájemné propojování a ovlivňování veřejné a soukromé sféry a důsledky spolupodílení se žen a mužů na utváření těchto sfér. Vycházejí přitom ze skutečnosti, že v české společnosti za posledních několik let došlo k mnoha politickým, ekonomickým, sociálním a kulturním proměnám, které s sebou přinášejí změny v uspořádání společenského života. „Rodina“ je jednou z konkrétních oblastí, která byla těmito společenskými proměnami silně ovlivněna. Dalo by se říci, že instituce rodiny „prodělává krizi“, a důsledkem je ústup významu instituce manželství, rozšíření nesezdaných soužití, rostoucí počet rozvodů a neúplných rodin, odkládání

rodičovství a v neposlední řadě také zvyšující se podíl lidí žijících bez partnera. Stejně tak jako instituce rodiny v soukromé sféře, tak také trh práce prochází celou řadou změn – zvyšující se nároky na intenzitu a flexibilitu práce nebo nižší míra jistoty pracovního místa. Důsledky těchto změn, vzájemně provázaných v obou sférách, mohou představovat ohrožení dosavadních způsobů integrace české společnosti a její sociální soudržnosti.

Publikace je rozdělena do sedmi kapitol podle jednotlivých témat. První kapitola – Radky Dudové a Marty Vohlídalové – se liší od ostatních kapitol tím, že poskytuje teoretický pohled na celou problematiku. Uvádí teoretická východiska tohoto projektu společně s empirickými výzkumy, které byly uskutečněny pro danou oblast zkoumání. Zabývá se soudobými sociologickými teoriemi individualizace a jejím dopadem na soukromý život jedinců a zároveň je propojuje s teoriemi pracovního trhu, zejména s oblastí rovnováhy pracovního a soukromého života.

Ve druhé kapitole její autorky Marta Vohlídalová a Hana Víznerová analyzují český trh práce s přihlédnutím k pracovním podmínkám a pracovní zátěži pracujících. Docházejí k závěru, že se na českém trhu práce vyskytují nová rizika, jako jsou časová intenzita vykonávané práce, stresovost či fyzická náročnost některých typů práce, negativní flexibilita nutící zaměstnankyně a zaměstnance přizpůsobovat se požadavkům na poslední chvíli, a to všechno je podtrženo vysokou mírou nejistoty práce. Těmito novými riziky jsou nejvíce zasaženi na jedné straně vysokoškolsky vzděla-

měly stejná občanská práva jako ženy v majoritní společnosti a současně právo na svobodné kulturní či náboženské sebeurčení. Za velmi problematickou v oblasti vztahu občanství jak ke skupinovým tak individuálním právům považuje Nyhagen Predelli otázku náboženství. Jako instituce je náboženství zcela jistě součástí veřejného prostoru a vztahují se na ni práva a povinnosti jako na jakoukoliv jinou organizaci. Na druhé straně je to však také velmi intimní a osobní instituce, kterou nelze zakázat ani sledovat, neboť svoboda víry je garantována jako jedno ze základních lidských práv. V perspektivě sledování občanství ve veřejné a soukromé sféře se tedy náboženství nachází na hraničním území a má zcela specifické postavení. Nyhagen Predelli také zdůraznila potřebu reflektovat rozdílnost jednotlivých náboženství i jejich lokální podoby z hlediska vztahu k ženám a ženským náboženským organizacím, a to od téměř neorganizovaných muslimských žen až po například formální křesťanské feministické nadnárodní organizace.

Tone Hellesund (University of Bergen) zaměřila svou přednášku na problematiku studia menšin v oblasti zkoumání fenoménu odlišnosti jako deviance, a to zejména v kontextu tématu heterosexuality. Zdůraznila, že se jako výzkumníci ve své práci podílíme na reprodukci rozdílností výběrem tématu, které budeme zkoumat, na koho se zaměříme a z jaké perspektivy, koho pojmenujeme jako „pachatele“ a koho jako „oběť“. Na příkladu vývoje postojů k homosexualitě ukázala, jak se na vzniku těchto konstrukcí podílejí také státní politiky, které jednotlivé skupiny obyvatel kategorizují a škatulkují. Další ilustrací bylo vykreslení vývoje, který prodělala kategorie „starých panen“, které byly nejprve vnímány jako hrozba pro společnost, ale postupně se jejich postavení proměňovalo. Podle Hellesund bychom si při realizaci každého výzkumu měli klást otázky typu „Co chceme?“ a „Kdo jsme?“, aby byla jasnější perspektiva, ze které na výzkumný objekt nazíráme.

ní jedinci pracující na nejvyšších postech s vysokou mírou zodpovědnosti a na druhé straně jedinci s nejnižším vzděláním a s nejnižším ohodnocením.

Editorka této studie – Radka Dudová – je autorkou další kapitoly s názvem *Rodina a rodiny*, v níž se zabývá různými formami soukromého života a postoji české populace k novým uspořádáním. Výsledkem analýzy je, že česká populace stále preferuje úplnou heterosexuální rodinu s biologickými dětmi, i když někteří jedinci se od této normy odklánějí.

Čtvrtá kapitola, jejíž autorkou je Marta Vohlídalová, pojednává o kombinaci profesního a rodinného života a o vzájemných souvislostech v těchto dvou sférách. V této kapitole autorka kromě jiných odpovídá také na otázky: „Jak se tedy v dnešních ‚nových‘ podmínkách na trhu práce lidé vypořádávají se svými pracovními a rodinnými povinnostmi?“ a „Jak lidem výkon jejich zaměstnání ovlivňuje rodinný život?“

V páté kapitole Hana Hašková analyzuje vliv různých okolností na reprodukční chování a reprodukční preference české populace. Zaměřuje se na rodičovství, a to zejména na takové faktory, které mohou ovlivnit volbu jedince stát se rodičem. Z autorčiny analýzy vyplývá, že vstup do rodičovství, případně jeho odkládání nebo setrvání v bezdětnosti, ovlivňují faktory hodnotové i strukturální. Rozdíl mezi generacemi ve volbě stát se rodičem tkví v přístupu k ekonomické situaci, respektive podle slov autorky „současní mladí lidé častěji než starší muži a ženy akceptují jako důvod pro celoživotní bezdětnost obavu z neschopnosti finančního zabezpečení rodiny“.

Hana Maříková v šesté kapitole rozebírá existenci soukromých a důvěrných vztahů na pracovišti. Výsledkem jejího zkoumání je, že i přesto, že má veřejná sféra práce výrazný identitotvorný charakter, je to právě sféra soukromá, ve které se i nadále odehrávají blízké vztahy založené na intimitě a důvěře.

Šárka Hastrmanová je autorkou poslední, sedmé kapitoly této studie nazvané *Sexuální život v České republice*. Vy-

chází přitom z předpokladu, že spokojený sexuální život má vliv na spokojenost v soukromém a partnerském životě jedince. Ve svém příspěvku hledá odpovědi na otázky ohledně intimního života české populace a na to, zda charakter a náročnost práce ovlivňují spokojenost jedince se sexuálním životem.

Publikace *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života* je precizně zpracovanou studií poskytující genderový pohled na souvislosti proměn veřejného a soukromého života české populace. Jedním ze zjištění týkajících se zažitých genderových nerovností ve veřejné sféře je skutečnost, že profesní dráha mužů a jejich seberealizace je nadále preferována před profesním životem žen. Znamená to tedy, že jsou to ze 78,2 % ženy, které přispívají svůj pracovní život potřebám partnera, popřípadě rodině. Toto přizpůsobení žen se podle zjištění nejčastěji týká přestěhování a změny zaměstnání, což má za následek přetrhání sociálních sítí na původním pracovišti, vyšší míru stresovosti z nového pracovního prostředí a opětovné budování si kariéry, jejíž kontinuita bývá se změnou zaměstnání často přerušena. Jak z výsledků výzkumu vyplývá, pokud má muž podřídit svůj profesní život partnerce, děje se tak v pouhých 5 % pracující populace, řešení shledává ve formě „šízení“ práce, změně zaměstnání a nevyužití zajímavé pracovní nabídky. Pro české ženy i muže je tedy společným rysem v případě podřizování se kariéře partnera či partnerky změna zaměstnání, kterou ale dvakrát častěji podstupují ženy oproti mužům.

Další genderovanou oblastí, pro kterou je charakteristická řada stereotypů a nerovností, jsou domácí práce, respektive jejich rozdělení mezi oběma partnery. I když výzkum ukazuje, že z 90 % jsou oba partneři ekonomicky aktivní, stále jsou to především ženy, které vykonávají neplacené domácí práce bez ohledu na časovou náročnost svého placeného zaměstnání. V případě mužů vykonávajících náročná zaměstnání často přechází domácí práce na jejich partnerky, které jim tak vytvářejí domácí a rodinné zázemí vhodné

V závěru kursu jsme měly možnost absolvovat praktické metodologické cvičení a přednášku o práci s tzv. memory work. Anne-Jorunn Berg (Nordland Research Institute) a Beatrice Halsaa (University of Oslo) nám představily metodu psaní memory work, která se uplatňuje, pokud potřebujeme definovat nějaký fenomén a chceme najít jeho co nejširší konotace a interpretace. Naše vlastní definice bývá totiž často zatížena vlastní zkušeností a některé možné souvislosti si ani nedovedeme představit. Prostřednictvím vyjádření vlastní zkušenosti jsme se zaměřily na produkci a reprodukci kategorie rasy. Pro zkoumání této oblasti lektorky zdůraznily nejen sledování minorit, neboť příslušníci nejrozličnějších minorit tuto svou příslušnost často a sami od sebe tematizují. Co však zůstává mimo zřetel, je vlastní reflexe a tematizování příslušnosti k majoritě. Z následné diskuse a prvotní analýzy vyplynuly velmi obohacující závěry a podněty pro další studium fenoménu multikulturalismu v nadnárodním kontextu.

Poslední den přišla jako host Hana Havelková, která hovořila především o ženském hnutí v Československu v období socialismu, tedy zejména o aktivitách a specifikách Českého svazu žen a o paradoxu mezi oficiálním expertním diskursem a diskursem reálným. Tematizovala problém druhé směny u českých žen v tomto období a problém nízkého zapojení mužů do chodu domácnosti či do výchovy dětí. Zatímco na společenské úrovni byl tento nedostatek silně reflektován (jak je patrné např. z analýzy dopisů čtenářek časopisu Vlasta), odborný diskurs potencionální zapojení mužů do chodu domácnosti zcela ignoroval a jako řešení situace navrhoval přetíženým ženám služby státních institucí a výpomoc v rámci dalších ženských členů domácnosti a okolí (babičky, sousečky). Na teoretické úrovni identifikovala rozpor mezi oficiálním přijetím marxistického přístupu ke společenským vztahům jako historicky a sociálně utvářeným a obhajobou nerovného rozdělení zodpovědnosti za péči a domácí práce mezi

k regeneraci a odpočinku, čímž mnohdy i nepřímo podporují kariérní růst svých mužů. Odlišná situace se týká žen pracujících na vysokých postech, kdy tato skupina žen nezřídka vstupuje do dvoukariérových partnerství. Tyto ženy mnohdy z domácích povinností vyvázány nejsou, i když jim jejich partneři pomáhají daleko více, než je tomu v případě mužů vykonávajících náročná zaměstnání. Rozdíl mezi časově náročným zaměstnáním muže a ženy tkví tedy v tom, že daleko častěji jsou to muži, kteří mají více volného času sami pro sebe, protože nemají povinnosti v soukromé sféře, jež jsou delegovány na jejich partnerky. Genderový dopad časově náročných zaměstnání leží tedy v kvalitě volného času. Zajisté je rozdíl v tom, zda svůj volný čas jedinec stráví vykonáváním domácích prací, nebo například posezením s přáteli.

Třetím a zároveň posledním tématem, který se úzce týká genderové problematiky a je provázán s předcházejícími dvěma tématy, je rodičovství, zejména jeho vzdělanostní aspekt. Výzkum uvádí, že stupeň vzdělání nehraje nijak důležitou roli v reprodukčních preferencích

mužů, ale u žen se objevuje vztah nepřímé úměrnosti – čím vyšší stupeň vzdělání, tím pravděpodobnější menší počet dětí, respektive stav bezdětnosti. Tím, že se v povědomí české společnosti stále pracuje s „instinktivním“ poutem mezi matkou a dítětem a stále převládá konzervativní diskurs mateřství, je to zejména žena, která vlivem rodičovství odchází z trhu práce do domácnosti. A protože jsou to nejčastěji vysokoškolsky vzdělané ženy, které odchodem z veřejné sféry ztrácejí ze svého lidského kapitálu nejvíce, proto plánují menší počet dětí, pokud vůbec nějaké plánují.

Součástí studie *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života* je také návrh opatření a doporučení pro sociální politiku, rozdělený tematicky do dvou subkapitol, v němž autorky aplikují své výsledky na českou sociální politiku a vytvářejí doporučení v oblasti rodinné politiky a politiky trhu práce. Jejich záměrem je ukázat na skutečnost, že česká sociální politika je hluboce genderovaná a že přispívá k vytváření genderových nerovností, místo toho, aby je minimalizovala.

ROZVOD Z TĚ LEPŠÍ STRÁNKY / MARTA VOHLÍDALOVÁ

HETERINGTON, E. M., KELLY, J. 2003. *FOR BETTER OR FOR WORSE.*

DIVORCE RECONSIDERED. NEW YORK: NORTON.

Kniha *For Better or for Worse* emeritní profesorky psychologie na Univerzitě ve Virginii E. M. Heterington a publicisty Johna Kellyho se velmi komplexně věnuje problematice rozvodů a jejich dopadům na životy bývalých partnerů a jejich dětí. Sami autoři deklarují, že jejich kniha je zaměřena na „život a zkušenosti následující po rozpadu nukleární rodiny“ (s. 4), tj. na způsoby, jimiž se dospělí a jejich děti vyrovnávají s rozvodem, na fungování monoparentálních rodin, rozdělení péče o děti po rozvodu a problémy znovu složených rodin s nevlastními dětmi.

Kniha nabízí z několika hledisek unikátní pohled na rozvody. Za prvé, jedná se o studii, která je založena na rozsáhlém longitudinálním výzkumu *Virginia Longitudinal Study* (VLS), který začal v roce 1972. V průběhu téměř 30 let výzkum sledoval osudy přibližně 1400 rodin. Hlavní metodou použitou v tomto výzkumu byly opakované hloubkové rozhovory prováděné s muži, ženami i jejich dětmi, které umožnily sledovat osudy rozvedených rodin v několika generacích. Aby bylo umožněno srovnání s populací nerozve-

muži a ženami na základě biologizujících argumentů, které se i u nás objevily v souvislosti s kritikou českého překladu knihy Druhé pohlaví Simone de Beauvoir.

Program kursu byl velmi bohatý a pro všechny zúčastněné jistě náročný v tom nejlepší smyslu. Hutné přednášky střídaly konstruktivní diskuse. K vynikajícímu zážitku přispěla i organizace celého kursu, výborné zázemí a dobré jídlo – často podceňované elementy, na nichž však mnohdy záleží schopnost udržet otevřenou mysl v průběhu celého kursu.